ISSN 1312-2142

СЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

НОВИ ПРИНЦИПИ И ПОДХОДИ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Списание за прилагане на международните счетоводни и одиторски стандарти в България

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ ГОДИШНИЯ ФИНАНСОВ ОТЧЕТ ЗА 2009 Г., ИЗГОТВЕН ПО РЕДА НА МСС

НАЙ-ВАЖНОТО Е ДА ОЦЕНИМ КАЧЕСТВОТО НА ПРЕДЛАГАНИТЕ ОДИТОРСКИ УСЛУГИ В БЪЛГАРИЯ

ТИПОВЕ СЧЕТОВОДНИ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТА НА ФИНАНСОВО-ПРАВНАТА СРЕДА

РАЗШИРЯВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА ПРЕКЛАСИФИЦИРАНЕ НА ФИНАНСОВИ АКТИВИ – ОТГОВОР НА ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ СВЕТОВНАТА ФИНАНСОВА КРИЗА

ПРОЯВИ НА МОДЕРНА ОРГАНИЗАЦИЯ И СЧЕТОВОДСТВО В ДЕЙНОСТТА НА ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ ФИРМИ ВЪВ ВАРНА ПРЕЗ XIX В.

9-10|2009

Прояви на модерна организация и счетоводство в дейността на възрожденските фирми във Варна през XIX в.

Доц. д-р Иван Русев

Варненци са сред населението в днешните български територии, което най-рано установява досег с търговската и счетоводната модерност. Това става още в *„зората"* на Късното Средновековие, тогава, когато тези процеси се зараждат и утвърждават в *„същинска"* Европа, по-специално в Средиземноморския басейн, нейният най-развит стопански регион тогава. Ролята на трансмисия на новото изиграва интензивната търговия по Западното Черноморие на италианските градове републики Венеция, Генуа, Флоренция, Дубровник, а добре известно е, че именно от тях водят началото си много от проявите на модерната търговска дейност — двустранното счетоводство, различните разновидности на търговските дружества, търговските договори, застраховките и пр.

През 1436-1440 г. венецианският търговец Джакомо Бадоер, който живее в Цариград, търгува с българските черноморски пристанища. В **сметководна книга** на Бадоер, един от най-ранните извори за история на счетоводството, се срещат записи за сделки в Ахтопол, Несебър и Емона. Пак там се споменава за **застраховка**, направена на генуезки търговец през 1438 г. за пренасяне на стока до *„porto del Zagora"* (*„пристанището на Загора"*) — според изследователите става дума за Варненското пристанище[1]. Очевидно търговията не е изцяло парализирана по причина на османското нашествие в региона, а внимателният анализ на събитията подсказва, че осман-

ската власт остава номинална по Западното Черноморие чак до средата на XV в.

Варна е включена в един флорентински наръчник за търговия от средата на XV в. След падането на Цариград в турски ръце Флоренция успява да се сближи със султана и дори временно да измести своята основна конкурентка в района Венеция. Наръчникът се отнася за времето около 1450 г. и през XVI-XVIII в. е използван като основа в почти всички първи наръчници по търговия, отпечатани в Италия, Франция, Германия, Холандия, Фландрия, Испания и Португалия[2].

През XVI-XXVIII в. Варна се превръща във важен център на морската търговия вътре в Османската империя, а и в Източното Средиземноморие въобще. Във Варненското пристанище акостират кораби от Цариград, от Трабзон, от Дубровник и от почти всички поголеми италиански пристанища: Венеция, Анкона и Сенигалия, от Месина, Неапол и Ливорно. Поради ценността на стоката и несигурността на морската търговия широко се използват договори за застраховки както на корабите, така и на пренасяната от тях стока. Нерядко се осигуряват и членовете на екипажа и то за значителни суми. Застрахователните премии варират между 5% и 9% за плаванията от Дубровник до Варна и между 7% и 9%, рядко 6% и над 9% — за рейсовете от Варна за Анкона, Венеция и Неапол. Още през XVI в. дубровничани показват на варненци, както и на своите партньори в *„Българско"* въобще, и една друга проява на търговската модерност — в стремежа си към по-големи печалби моряците (особено главният персонал — капитаните, ***„писарите"*** на корабите) изграждат търговски дружества (т.нар. ***„comende marittime"***), които в рамките на един курс осъществяват покупко-продажби на стоки в пристанищата по пътя от Варна до Италия и по този начин реализират значителни печалби[3].

Началото на XIX в. е белязано с катаклизми и демографски промени във варненската история, породени от кърджалийските размирици и от руско-турските войни от 1806-1812 и 1828-1829 г., но въпреки това добрите стари търговски традиции се запазват. Нещо повече! След падането на монополите в търговията със зърнени храни и подписването на търговските конвенции между Османската империя и 13 европейски държави през 1838-1846 г. се създават още по-добри условия за търговия със Западна Европа, респективно за по-тесни контакти на пристанищния център с европейската търговска модерност. Като богат град, в който не

липсват средства, особено внимание във Варна започва да се отделя на образованието, в частност на интелектуалната подготовка на варненските търговци.

В някои от гръцките килийни училища във Варна още в края на XVIII и началото на XIX в. се преподава *„смятане по метода на Филдзуни"*. Подем в гръцкото образование в града настъпва към средата на XIX в., когато се въвежда взаимоучителният метод на обучение, оформя се образователната система, включваща няколко големи обществени училища, изграждат се първите училищни сгради: на основните училища (през 1841 и 1845 г.), на класното училище (1857 г.) и на девическото (1863 г.). Решаващо в този процес е финансовото съдействие на търговците: П. Х. Варнали (варненец, живеещ в Галац), Параскева Николау (варненец в Одеса), на чуждестранни търговци. Търговската ориентация на варненското гръцко образование през третата четвърт на XIX в. ясно се откроява — в класното училище (прогимназията), която се подпомага от търговците и от Митрополията и в която 71 ученици се обучават от 5 учители, се изучават основно езици (гръцки, френски, турски), математика, история, **търговска диплография** (двустранно счетоводство) и пр. За безспорните резултати на *„елинското"* образование във Варна през периода свидетелстват данните: при 7000-8000 души православни християни в града (сред които преобладават гърците и гърчеещите се гагаузи) учениците съставляват 10-11%, без да се включват в това число учениците от частните училища[4].

Благодарение на подобрените условия за търговска дейност във Варна от 30-те и 40-те години на XIX в. насетне започва да нараства българското население на града. Новозаселващите се българи идват главно от развитите в стопанско и културно-просветно отношение близки райони: Добруджа, Котленско, Търновско, Еленско и др. През 1874 г. в. *„Напредък"* публикува имената на членовете на Българското търговско дружество във Варна. Сред тях са посочени 19 търговци от Търново и Търновско (Елена, Оряхово)[5], което красноречиво говори откъде прииждат и се установяват български търговци в тепърва българизиращия се черноморски пристанищен център. Българското образование в града *„прохожда"* в началото на 60-те години на XIX в. със спомоществователството на търговците в града, най-вече на Христо Т. Груев, х. Стамат Сидеров, братята Никола и Сава Георгиевич, Рали х. П. Мавридов и др.[6] — факт, който сам по себе си също предопределя търговската насоченост на учебните

програми на варненското възрожденско училище.

Едно от доказателствата за изучаването (в училището и в практиката) и прилагането на счетоводството от българското търговско съсловие във Варна още към средата на XIX в. е сметководният тефтер на варненския търговец Хаджиниколов, започнат през 1854 г. и воден през 50-те години на века. Днес тефтерът се съхранява в ТД *„Държавен архив"* в града[7].

Българите търговци във Варна през втората и особено през третата четвърт на XIX в. добре познават и прилагат в своята дейност търговското дружество, двустранното счетоводство, менителниците (полиците), търговската кореспонденция, печатите, циркулярните писма, рекламата и ред още прояви на търговската модерност.

Сред *„пионерите"* в тази област са преселилите се от Търново във Варна братя **Никола и Сава Георгиевич**, които през 1844 г. създават фирма, занимаваща се първоначално само с комисионерство, а впоследствие и с търговия[8]. Фирмата е в редовни контакти с едни от най-големите търговски къщи през периода: *„Н. Минчоолу & Е. Селвели и дружие"*, братя Тъпчилещови (на името на които издава десетки полици от 1853 г. насетне), *„Братя Гешови"* и др., осъществява търговски операции в Цариград, в Гърция, в Египет (Александрия). Дружеството ползва услугите на *„писар"* (счетоводител), в която длъжност по някое време е Христо Попович от Калофер. През 1868 г. то понася загуби от неуспешни сделки в Египет. През същата година умира и по-големият брат Никола. Поради затрудненията фирмата се вижда принудена през 1869 г. да преустанови дейност и да депозира баланса си във Варненския търговски съд, за да се уредят сметките с всичките й длъжници и кредитори. За целта е публикувано специално съобщение във в. *„Дунав"*[9]. През 1872 г. отново в пресата е поместено съобщение, че Сава Георгиевич възстановява фирмата, този път в съдружие с бившия си писар Хр. Попович, която сега се заема с търговия и с приемане и препращане на *„приятелски стоки"*[10]. Дружеството просъществува само една година — през 1873 г. в. *„Право"* известява, че двамата търговци се разделят и продължават дейността си самостоятелно[11].

Рали х. Панайотов Мавридов (Мавриди) е друг варненски търговец, който също предпочита и използва съдружествената форма. Той е родом от Шумен, през 40-те години на XIX в. живее и търгува в Цариград, а във Варна се преселва през 1851 или 1852 г. и в продължение на 10 години работи в съдружие с брат си Христо (Христаки),

като дружеството им се занимава с комисионерство между Варна, Шумен и Цариград и с търговия с колониални стоки[12]. В османската столица техен основен партньор е фирмата на братя Тъпчилещови, в Смирна — Константин Г. Фотинов, търговец и просветен деец, издател на първото българско списание *„Любословие"*, чийто активен *„настоятел"* (разпространител) е самият Рали х. П. Мавридов. В продължение на 10 години (1843-1853 г.) Фотинов и Мавридов поддържат кореспонденция помежду си, съдържаща изобилна информация от разнообразно естество — за търговски сделки, за разпространението на *„Любословие"*, за издаването на книги, за оригинални търговски инициативи и т.н. Писмата на Рали х. П. Мавридов неизменно са подпечатани с личния му печат, използван и за търговски цели[13].

За важното значение, което Рали х. П. Мавридов отдава на модерното двустранно счетоводство и за усвояването му с помощта на специални пособия (ръководства), свидетелства фактът, че през 1847 г., т.е. още в началото на своята търговска дейност, той решава да състави и издаде такова пособие. Ето какво пише на Фотинов в писмо от 11 март с.г.: *„Наумил съм едно нещо (ако сметнеш за разумно) — да съставя една диплография за търговията в Румелия (а не в Европа), както е редът, на гръцки, и да ти я изпратя да я преведеш на нашия български език и да се отпечата на мои разноски. Можем да отпечатаме и обявление, за да се съберат и спомоществователи. Затова да ми кажеш дали става или не, за да започна да я съставям малко по малко"*[14]. От тези няколко реда стават видни поне три неща: първо, че Мавридов осъзнава необходимостта от ръководство по диплография не въобще за Европа, а конкретно за *„Румелия"* (т.е за Балканите, в частност за българските земи); второ, че той ще състави книгата директно на гръцки език — т.е. като *„търговски език"* очевидно владее гръцкия по-добре, а и има повече източници, които може да ползва — още едно доказателство за силното гръцко влияние в началните стъпки на модерната счетоводна материя на Балканите; и трето — книгоиздаването, дори и на специализирана литература като счетоводната, е деликатна дейност, нейният превод на тепърва оформящия се български книжовен език — също, затова Мавридов иска подкрепата и съдействието на опитния и авторитетен книжовник Константин Фотинов. Каква е съдбата на тази народополезна идея, уви, нямаме сведения за това, но ръководството така и не вижда *„бял свят"*.

Установявайки се във Варна, със своя безспорен афинитет към новото, към модерното търговско поведение Рали х. П. Мавридов раздвижва местното българско общество, още повече, че той е неизменно във вихъра на всички по-значими прояви на българите в града — и стопански, и просветни, и църковни. Дългогодишното търговско сдружение с брат му Христо не е единственото, което той инициира във Варна. През 1869 г. Мавридов се сдружава със Сократи Платиди във фирма за комисионерска дейност. Наименованието на дружеството е *„Сократи Платиди във Варна"* и самото то подсказва, че Платиди, вероятно варненски грък, е водещата фигура, този, който осигурява капитала. Платиди е установен на място в кантората и склада във Варна, а Рали, който по онова време изпитва все по-голяма нужда от свободни парични средства, поема по-голямата част от задълженията — пътува из района, приема и изпраща стоките на приятели и други търговци, защитава интересите им[15].

През м. ноември 1870 г. Рали х. П. Мавридов се сдружава с Мурат Х. Саркишан. За новото дружество е поместена обява във в. *„Право"*, в която се известява, че то ще се занимава с покупка и продажба на стоки с комисиона, събирана и предплащана в менителници и записи, с приемане и препращане на всякакъв вид стоки, на пратки с монети, ще извършва консултантска търговска дейност и пр.[16] Очевидно не липсва увереност и самочувствие на опитните в търговските дела съдружници; които се наемат да консултират по търговски въпроси. Няма обаче друга информация за тази фирма, а към 1875-1876 г. Рали х. П. Мавридов изпада в несъстоятелност и пълно разорение. Умира наскоро след Освобождението.

Рали х. П. Мавридов е един типичен представител на модерномислещото и модернодействащото българско възрожденско търговско съсловие, на новата вълна, която излиза на обществената сцена през третата четвърт на XIX в. Той има безспорни заслуги както на търговското, така и на духовното поприще. На духовното — защото е *„настоятел"* и спомоществовател на множество издания, включително и на *„Търговското ръководство"* на Мелас-Гранитски (1858 г.), на *„Дунавски лебед"* на Георги С. Раковски (с кореспонденции от Варна през 1860-1861 г.), на книги на С. Доброплодни, Т. Икономов, Ил. Блъсков и на други възрожденци; и на търговското поприще — не толкова като мащаби на дейността, а като нейна организация, като усилия за налагане на модерното

отношение към търговията. Ето защо много точно звучи оценката на Велко Тонев: *„битието"* на Рали х. П. Мавридов преминава изцяло в търговската кантора, но това не пречи той да се издигне до ранга на *„една от крупните фигури на българския културно-национален живот"* на Възраждането[17]. Впрочем от такава оценка се нуждаят и много други български търговци и стопански дейци от епохата, които до неотдавна бяха определяни с негативно натоварени квалификации като *„буржоазия"* и *„еволюционисти"* (в смисъл на противници на революцията).

През 1860 г. още една фирма от столицата се насочва към търговска дейност във Варна. В пристанищния град свое представителство открива цариградската къща *„Димитър х. Тюлев"* и за събитието съобщава в. *„България"*[18]. За управител на фирмата във Варна е изпратен сродникът на Димитър — Константин Михайлов Тюлев, родом от Казанлък. Имаме всички основания да предполагаме, че Константин е с много добра за времето счетоводна подготовка — вероятно придобита още в училище и доусъвършенствана в практиката, тъй като в обществената и професионалната си дейност през 60-те и 70-те години на века той почти винаги изпълнява функциите на *„писар"*: след спомената фирма работи и като чиновник в параходната агенция на Австрийския Лойд; той е един от създателите и дългогодишен писар на българската община във Варна; първият писар на градското читалище *„Възрождение"* (1870 г.)[19], на *„Българското търговско дружество"* във Варна (през 1871-1874 г.)[20]. Запазен е договорът с дата 1 септември 1870 г. за назначаването на Константин М. Тюлев като писар на новосъздаденото варненско читалище с годишна заплата от 720 гр., чието оригинално съдържание, въвеждащо в атмосферата на епохата и на тогавашните права и отговорности на писаря счетоводител, вече бе направено достояние на любознателните читатели на списанието[21].

Дружество за търговия на едро с манифактура, колониални стоки и жито създават във Варна братята Господин и Стоянчо Хаджиивановi. Двамата братя са родом от Ески Джумая (дн. Търговище), по-късно се преселват в Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич), а по време на Кримската война (1853-1856 г.) се установяват трайно във Варна, където и откриват своята фирма. Техен служител, а впоследствие и съдружник е Ангел Георгиев от с. Белица, Тревненско[22].

По пътя на братя Хаджиивановi, от вътрешността на североизточните български територии към

пристанищния център, преминава и друг един търговец, който също осъзнава голямата полза от търговското сдружаване. Става дума за Велико Христов — роден в с. Неделковци, Еленско и израснал в Разград и в Русе, където завършва училище. През септември 1862 г. Христов открива търговска фирма с представителства в Разград, Варна и Цариград в съдружие с Коста Домусчиолу и Иван Давидов. Дейността на дружеството се разраства, което налага преместването на Христов във Варна през 1868 г. и известни промени в организацията. През 1877 г. е открит клон и в Лондон[23]. Инициираното от Велико Христов дружество работи *„по европейски"* модел, поради което не е никак странно, че то разпростира своята търговия чак до английската столица. Фирмата използва т.н. *„циркулярни писма"*, информиращи нейните клиенти за извършени промени. Помества ги в периодичната преса. Така например в бр. 33 от 13 юли 1868 г. на издавания от П. Р. Славейков в. *„Македония"* четем следното: *„Откритото с циркуляр в този град* [Варна — И.Р.] *заведение от 1/13 септември 1862 г. под наименование В. К. Домусчиоглу, на което управлението беше ся въверило Г-ну Ив. И. Давидову, един от Членовите. — Понеже днес той ся изключва, управлението поема Господ. В. Христов, член на същото дружество. Които прочее държат бонове, записи и други тем подобни, подписани с характера на подписа на Ив. И. Давидова, ся умоляват до десят дни от днес да ся отнесат тук до същия, инак остават без никаква важност и сила. Варна, 2/14 юли 1868 г. Упълномощен от Дружеството: Велико Христов"*[24]. От публикуваното циркулярно писмо стават видни някои важни факти от историята на това дружество — точната дата на неговото създаване, съдружниците, настъпилите изменения. Става видно и още нещо — посочените в двата стила дати *„подсказват"*, че клиентите на фирмата са както в Ориента, така и в Европа.

Още един *„нов"* варненец се изявява на счетоводното и търговското поприща — Янко К. Славчев. Той е родом от Търново и принадлежи на виден търговско-еснафски род, но впоследствие се премества във Варна, където е нает като писар във фирмата на братя Георгиевич. От 1868 г. Славчев започва самостоятелна търговска дейност, по-късно се занимава с комисионерство, а през 70-те години се сдружава с търновеца Андрея Астарджиев[25].

Все по същото време, третата четвърт на XIX в., във Варна работят и други български търговски фирми, информация за които се

съдържа главно във възрожденската преса и в архивните документи: търговската къща на Стефан Иванчов и Никола Койчов, създадена през 1868 г.; фирмата на Енчо Н. Кацов и Константин Геренов, и двамата родом от Ески Джумая (дн. Търговище), която се занимава с комисионерство; братя Бърневи, също преселили се във Варна от Ески Джумая, търгуват с манифактурни стоки като представители на цариградската фирма Хаджополу; братята Атанас и Георги Попови, родом от Търново или от с. Арбанаси, търгуват с колониални стоки; дружеството на Тодор П. Шонтов от Търново и Христо Стоянов от Шумен през 70-те години създава клонове в Шумен, Търново, Варна, Цариград, освен това търгува с Виена, Манчестър и пр.[26]

И така, безспорно е, че голяма част от българските търговци във Варна през възрожденската епоха работят в съдружие, като причината за това се явяват техните недостатъчни капитали и желанието поне донякъде да са конкурентноспособни на разрастващия се градски пазар, където безспорно доминират търговските дружества на европейците и на местните гърци, арменци и евреи. Фирмите на българите се изграждат най-често на семейно-родова, понякога на земляческа и по-малко на професионална основа[27]. Тяхното наличие обаче си остава трудно забележимо за гостите на града, дори и за такъв внимателен наблюдател, какъвто е д-р Иван Богоров, авторът на едни от първите, ако не и първите български пътеписи, издадени в сборниче през 1868 г. Голям пропагандатор на модерността, включително и на нейните стопански и търговски прояви, най-вече на сдружаването, при посещението си във Варна д-р Богоров отбелязва с критичен тон: *„Тии* [варненци — И.Р.] *добре струваха да основат едно съдружество да купува и продава жито само в Варна, тогас тии ще имат в ръцете си главний ключ на търговията, инак още много время ще ся поминуват само с сирение и хляб"*[28].

Критиката на д-р Иван Богоров има основание, но не съвсем, защото именно от 60-те години на века датират първите опити на българите във Варна за изграждане на крупни дружества, организирани на акционерен принцип, с цел набиране на капитали, за да стане възможно тяхното по-осезаемо включване в просперираща по онова време в града търговия със зърнени храни. Три са инициативите, реализирани в различна степен: **Българска банка *„Звезда"*** (1863-1864 г.), **Безименно търговско дружество *„Румели"*** (1868-1869 г.) и **Българско търговско братско дружество във Варна** (1868-1874 г.).

Банка *„Звезда"*, един от първите български опити за откриване на банка, е създадена в началото на 1863 г. от десет от най-богатите българи в града (вероятно сред тях са вече споменатите братя Георгиевич, Рали х. П. Мавридов, братя Хаджииванови, братя Попови и др.) с първоначална цел обмен на валута, отпускане на краткосрочни заеми и приемане на спестовни влогове при нисък лихвен процент, а в по-далечна перспектива — набиране на капитал за овладяване на житната търговия. Основният капитал на дружеството възлиза на 3000 турски лири. И макар да не се знаят имената на търговците, основатели на Българска банка *„Звезда"* (сведението за техния брой дължим на руския консул във Варна А. Ольхин), то поне са известни тези на управителя — х. Стамат Сидеров и на нейния писар (счетоводител) — Константин Тодоров Арабаджиев. К. Арабаджиев, родом от Арбанаси, е първият български учител във Варна. След като учителства цели 3 години във взаимното училище, в продължение на 6 месеца след това (до януари 1864 г.), а вероятно и за по-дълго той изпълнява функциите на писар на банката[29]. Очевидно К. Арабаджиев не е бил чужд на счетоводната теория и практика още като учител, а и е получил добра подготовка в тази област преди това като ученик в *„елинското"* (гръцкото) училище в Търново и в българските училища в Г. Оряховица и Търново. След даскалуването и работата като писар в банка *„Звезда"* Арабаджиев се захваща с търговия, а след Освобождението работи като държавен ковчежник в Търново — професия, също изискваща счетоводни знания и умения[30].

След 1864 г. липсват сведения за Банка *„Звезда"*. Сравнително оскъдни са и данните за Безименното търговско дружество *„Румели"* във Варна (с представителства в Русе, Бургас, Балчик и др. селища) — замислено е като акционерно с капитал от 20 000 турски лири, формиран от 2000 акции; създадено е през 1868 г. с цел търговия и кредитиране на земеделски стопани, но банкрутира още през следващата 1869 г. Повече информация има запазена за Българското търговско братско дружество във Варна благодарение на съхранените акции, известията във възрожденската периодика (във вестниците *„Македония"*, *„Право"*, *„Турция"*, *„Век"*, *„Напредък"*, *„Дунав"*), устава на дружеството от 1870 г. и счетоводните му равносметки (баланси). Годишните равносметки (*„общий годишний белянц"*) се правят широко достояние, като се поместват във вестниците, още повече, че дружеството има и множество *„вънкашни"* (извън Варна) ак-

ционери. Благодарение на тези публикации може да се проследи движението на капитала и реализираната печалба: към август 1869 г. е отчетена печалба в размер на 10,30%; за втората година (август 1869 — август 1870 г.) печалбата на всяка акция с номинал 120 гроша е 25,6%, а дружественият капитал нараства до 27 208 гр.; през третата година (август 1870 — август 1871 г.) печалбата е 18,5%, а капиталът възлиза на 34 758 гр.; през четвъртата година печалбата е 17,91%, а капиталът — 44 935 гр.; през последната пета година (1873-1874 г.) печалбата е 21,88%, а капиталът — 52 780 гр. Макар и в началото да си поставя по-амбициозни търговски цели, дружеството ограничава своята дейност до отпускане на суми под лихва (на търговци, занаятчии, обществени учреждения, включително и на българската община и на читалището във Варна), не успява да продаде голямата част от акциите (през 1870-1871 г. са продадени едва 145) и след 5 години опити за нещо познамимо в крайна сметка преустановява съществуването си. Истинската причина е в недостига на средства, в участието в него предимно на млади и неопитни търговци, които по-скоро опитват късмета си, нежели да покажат възможности за сериозна и перспективна дейност[31].

И все пак *„школата"* на Българското търговско братско дружество във Варна определено изиграва положителен ефект. Трябва да се отбележи, че неговите млади учредители прилагат стриктно търговския закон. Те управляват дружеството според правилата на модерното европейско търговско законодателство. Поне това сочат изворите. Съгласно *„Отдел трети"* от устава начело на дружеството стои ръководство (*„настоятелство"*), което се състои от управител, съкровищник, писар, печатопазител и двама подуправители. Писарят единствен от цялото ръководство получава заплата, вероятно заради неговите по-големи ангажименти в дружествените дела. Управителят има отговорността за годишната равносметка (*„Отдел четвърти"*). През 1872 и следващите години председател на дружеството (всъщност последен на този пост) е споменатият по-горе търговец Янко К. Славчев. Писари са Иван Ц. Груев (1868-1871 г.) и Константин Михайлов Тюлев (1871-1874 г.)[32]. Прави впечатление участието и тук на Константин Тюлев, което е още едно доказателство за добрата счетоводна подготовка на този възрожденски деец.

Има и други неоспорими доказателства, че през 60-те и 70-те години на XIX в. на българските търговци във Варна им се налага

все по-чест досег до модерното търговско законодателство, както по добри, така и, уви, по неприятни поводи. Впрочем поводите се *„диктуват"* от динамиката на местния пазар. Известно е, че Търговският закон на Османската империя влиза в сила през 1850 г. и че във връзка с него, а и с неговото допълнение — Закона за търговското съдопроизводство от 10 ребиюл-ахър 1278 (14 октомври 1861 г.), в страната започва изграждането на специални *„Търговски съдилища"* (*„Тиджарет меджлиси"*)[33]. Като главен търговски и пристанищен център, Варна е сред селищата в империята, в които много бързо се усещат новостите, наложени от Търговския закон. В града се изгражда *„Тиджарет меджлиси"*, в който от самото начало се включват и българи. Първият българин, член на съдилището, за когото има сведения и който е определен от руския вицеконсул в града, е търговецът Димитър Д. Павлов. По силата на капитулациите в *„Тиджарета"* трябва да се включват и представители на чуждите държави с търговски интереси в региона, но тъй като търговията с Русия изпада в застой, особено след Кримската война (1853-1856 г.), и тъй като липсват във Варна подходящи руски поданици (те са предимно гърци), то изборът пада на българин. В продължение на две години Д. Павлов изпълнява тези функции[34]. В началото на 1863 г. за пръв български представител във варненския *„Тиджарет меджлиси"* е избран крупният търговец Никола Георгиевич, който членува в него няколко години. През 1869 г. българите от целия Варненски санджак (област) подготвят петиция до валията в Русе с настоятелната молба да получат правото на още един представител в търговския съд, който да участва в обсъжданията и решенията на *„Тиджарета"*. Петицията е подкрепена от няколкостотин подписа. Не са известни последствията от тази акция, но нейната мащабност е доказателство за нарастващото българско търговско присъствие във Варна и за трудностите пред българите в сериозната търговска конкурентна среда, вероятно и за нелоялна конкуренция. През 1875-1876 г. български представител във Варненския търговски съд е още едно добре познато име от вече споменатите прояви — Янко К. Славчев[35].

А че българите във Варна изпитват трудности в търговията и че те все по-често *„попадат под ударите на закона"*, свидетелстват зачестилите през 60-те и 70-те години на XIX в. обяви във възрожденските вестници за изпаднали в несъстоятелност търговци, за разпродажба на имущество, за принудително погасяване на дългове и пр.

Такава участ сполетява търговеца-манифактурист х. Никола Зангов, Иван Н. Славов, балтаджи Иванчо, също търговец на манифактурни стоки и др.[36]

Към средата на XIX в. модернизацията на търговията във Варна става по-лесно постижим процес, отколкото в много други селища във вътрешността, тъй като градът се сдобива с достъпни и бързи комуникации. Варненските търговци и търговски фирми използват за своите професионални нужди местните телеграф (изграден от французи и англичани по време на Кримската война) и поща. Най-напред чрез телеграфа Варна се свързва с Цариград и Шумен, с Русе, Добрич и Провадия, а много скоро, след прокарването на кабел до Русе и Букурещ на запад и под морето до Балаклава на Кримския полуостров, връзката на града е вече с цяла Европа, чак до Париж и Лондон. По време на управлението на Мидхат паша телеграфо-пощенската мрежа на Дунавския вилает се разширява и към 1869 г. Варна има телеграфна връзка с всичките 35 главни станции в северните български територии. Варненската телеграфна станция има специален отдел за чуждестранна телеграфия. Пощата в града се обслужва за вътрешни нужди от татари, а за по-далечни пратки в империята и в чужбина — от корабите под турски флаг за крайбрежното плаване и от чуждите параходи, най-вече тези на Австрийския Лойд и руските (предимно на гърци, плаващи под руски флаг) — за чужбина. Варненските търговски фирми твърде често използват вътрешната поща не само за писмовна експедиция, а и за парични преводи[37].

В заключение на направения обзор на проявите на търговска и счетоводна модерност във *„възрожденска"* Варна ще се доверим отново на винаги критичните, но оригинално точни наблюдения на д-р Иван Богоров. При споменатото посещение в града през 1866 г. той отбелязва още: *„Варна е самото и най-главното място, дето дохождат назад в брой парите, които от цяло Румели* [Северна България — И.Р.] *изпраща търговията за манифактура* [манифактурни стоки — И.Р.] *в Европа, ал по злополучие влазят пак в гръцки ръце, които са повише житари* [повечето търговци на зърнени храни — И.Р.]. *Види ся, ингелизите* [англичаните — И.Р.] *са направили иглата залъгалце за българина, който весден я избада на дюкяна си, без да ся грижи что става по скелята* [пристанището — И.Р.], *там печелат или губят людието* [хората — И.Р.], *нему е все едно; дето ако бяше бил прост хамалин, можяше да ся ползува*

повише"[38]. Критиките на Богоров отново са по адрес на българите, а похвалите са за гърците, които се дават за пример на първите — през града преминава сериозен поток от парични суми, изплащани на европейските държави за внасяните оттам манифактурни стоки, но от това се възползват гърците; българите се *„залъгват"* с ниско платени занаяти (измислената от англичаните игла — сиреч абаджийството) и пренебрегват търговията на пристанището, където се печели много повече.

Питаме се дали някои от критиките на д-р Иван Богоров по адрес на българите във Варна (а всъщност и по адрес на всички българи) не звучат актуално и днес, 140 години по-късно?

БЕЛЕЖКИ

1. Гюзелев, В., А. Маргос. Нови извори за средновековната история на град София (XIV-XVII в.) — В: Сб. *„Сердика – Средец – София"*. София, 1976, с. 169.

2. Тодорова, Е. За търговията на Варна през XV в. — Известия на Народния музей — Варна (ИНМВ), XVIII, 1982, с. 79-85.

3. Вечева, Е. Варна като средище на дубровнишката и анконската търговия през втората половина на XIV в. и началото на XVII в. — ИНМВ, XII, 1976, с. 48—66; **Списаревска, Й.** За търговските връзки на Варна с италианските градове републики през втората половина на XVI в. — Сб. *„Изследвания в чест на проф. д-р Христо Гандев. По случай 70-годишнината от рождението му"*. София, 1983, с. 117-136; **Русев, И.** Варна от края на XIV до началото на XIX в. Население, градско пространство, стопански живот. — Сб. *„10 книги за Варна 2008"*, Варна, 2009, с. 7-64.

4. Димитров, Г. Принос към просветното дело в гр. Варна. — Известия на Варненското археологическо дружество (ИВАД), VI, 1914, с. 20—62; **Тонев, В.** Българското Черноморие през Възраждането. София, 1995, с. 141, 158-160.

5. В. *„Напредък"*, бр. 3 от 20 юли 1874, с. 12.

6. Тонев, В. Българското Черноморие..., с. 146.

7. Цонев, Ст. Стопански облик на град Варна в навечерието на Освобождението. — Исторически преглед, 1973, № 1, с. 83.

8. Тонев, В. За стопанската дейност на българите във Варна през Възраждането (1840-1878 г.). — ИНМВ, VIII, 1972, с. с. 104.

9. В. *„Дунав"*, Г. V, бр. 381 от 1 юни 1869.

10. В. *„Дунав"*, Г. VIII, бр. 716 от 4 окт. 1872.

11. В. *„Право"*, Г. VIII, бр. 14 от 16 юни 1873.

12. Тонев, В. За стопанската дейност на българите ..., с. 104-105.

13. Архив на Константин Георгиев Фотинов. Т. 1. Гръцка кореспонденция. Разчитане, превод на български, коментар и предговор от Надя Данова. София, 2004.

14. Писмо от Рали х. П. Мавридов до Константин Г. Фотинов, Цариград, 11 март 1847 г. Архив на Константин Георгиев Фотинов..., с. 386-387.

15. Тонев, В. Рали х. П. Мавридов. — Сб. *„Българско възраждане. Идеи, личности, събития"*. Т. 3 (1998-2000), София, 2001, с. 106.

16. В. *„Право"*, Г. V, бр. 38 от 16 ноем. 1870.

17. Тонев, В. Рали х. П. Мавридов..., с. 107.

18. В. *„България"*, Г. II, бр. 66 от 21 юни 1860.

19. Тонев, В. Българското Черноморие през Възраждането..., с. 69, 132, 169, 216, 282.

20. Тонев, В. За стопанската дейност..., с. 113.

21. Русев, И. Търговското и счетоводното образование в зората на Новото време. Моделът на Българското Възраждане. — сп. „Счетоводна политика", 2007, № 7-8, с. 47-49.

22. Тонев, В. За стопанската дейност..., с. 105.

23. Пак там, с. 105.

24. В. *„Македония"*, Г. II, бр. 33 от 13 юли 1868.

25. Тонев, В. За стопанската дейност..., с. 105-106.

26. Пак там, с. 106.

27. Пак там, с. 107.

28. Богоров, И. Няколко дена разходка по българските места. София, 2001, с. 43.

29. Тонев, В. За стопанската дейност..., с. 107-109.

30. Българска възрожденска интелигенция. Енциклопедия. София, 1988, с. 45.

31. Тонев, В. Българското Черноморие..., с. 132-135.

32. Тонев, В. За стопанската дейност..., с. 109-115.

33. По-подробно в: **Русев, И.** Зараждане и еволюция на модерното търговско право — Франция, Европа, Османската империя и българите. — сп. „Счетоводна политика", 2008, № 9-10, с. 29-48.

34. Тонев, В. Българското Черноморие..., с. 112.

35. Тонев, В. За стопанската дейност..., с. 120-121.

36. Пак там, с. 107.

37. Цонев, Ст. Стопански облик на град Варна в навечерието на Освобождението. — Исторически преглед, 1973, № 1, с. 81.

38. Богоров, И. Няколко дена разходка по българските места..., с. 43.